

УДК 811.161.3'373.211'42:81:008(476.7)

БЕЛАРУСКІ І РУСКІ ТЭКСТЫ КУЛЬТУРЫ ВА ЁРБАНАНІМНАЙ ПРАСТОРЫ ГОРАДА ІВАНАВА: СУАДНОСІНЫ, АСАБЛІВАСЦІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ

д-р філал. навук, праф. Г.М. МЕЗЕНКА
(*Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава*)
mezenka1@yandex.ru

Даследуюцца асаблівасці рэпрэзентацыі беларускага і рускага тэкстаў культуры ва ўрбананімнай прасторы горада Іванава, у якім сёлета адбылося святкаванне Дня беларускага пісьменства. Вызначаюцца тры катэгорыі сучасных урбананімаў горада, матываваных імёнамі асоб, якія ў двух тэкстах культуры адрозніваюцца і колькасна, і якасна. Сцвярджаецца, што даследаванне суадносін беларускага і рускага тэкстаў культуры ва ўрбананімнай сістэме асобнага горада дазволіць выявіць характэрныя тыпалагічныя рысы яго ўнутрыгарадскіх назваў, супастаўленне якіх з дадзенымі па іншых гарадах будзе садзейнічаць апісанню сучаснай сістэмы найменняў ўнутрыгарадскіх аб'ектаў краіны ўвогуле.

Ключавыя словы: антрапанімія, гадонім, тапанімія, тэкст культуры, урбананімная прастора, урбананімікон, урбананім.

Уводзіны. Увага да праблем моўнай асобы, чым адрозніваецца лінгвістыка канца ХХ – пачатку ХХІ стст., распаўсюджваецца і на такую, здавалася б далёкую ад гэтай навукі вобласць, як назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў. Пачынаючы з прац У.М. Тапарова, звязаных з усведамленнем імені як культурнага знака, актывізуюцца даследаванні па выяўленні лінгвакультуралагічнай каштоўнасці онімаў, у тым ліку гадонімаў. У сувязі з гэтым і перад антрапанімікай узнікаюць новыя задачы. Антрапацэнтрычная парадыгма сучасных гуманітарных даследаванняў спрыяе вырашэнню пытанняў захавання культуры, аднаўлення былых традыцый. Моўнай адзінкай, вывучэнне якой найбольш прадуктыўна менавіта ў рэчышчы антрапацэнтрычнай парадыгмы, з'яўляецца ўласнае імя, у якім з найбольшай паўнатай і глыбінёй адбываюцца веды і ўяўленні чалавека. Яшчэ М.Я. Марошкін адзначаў: «Дзе маўчаць хронікі і гістарычныя помнікі, там пачынае гаварыць адно слова, там, дзе маўчаць сагі, пачынаюць аповесць уласныя імёны» [1, с. 6]. Па гэтай прычыне імя ўласнае лічаць культурным знакам. Яно ва ўсіх народаў з'яўляецца адным з галоўных індыхатараў сацыуму і культуры, паколькі нясе ў сабе самую разнастайную інфармацыю: пра нацыянальную, рэлігійную, сааслоўную, узроставую, палавую прыналежнасць чалавека. Як адзначаў у 1988 г. рускі анатомалаг У.А. Ніканаў, імя выконвае ў адносінах да яго носбіта не толькі ідэнтыфікуючую, але і функцыю ўключэння апошняга ў сістэму разнастайных адносін у межах сацыуму [2].

Шмат назваў вуліц і іншых ўнутрыгарадскіх аб'ектаў утварылася ад прозвішчаў вядомых асоб, таму ўрбананімія вельмі цесна звязана з антрапаніміяй, якія ў сукупнасці з'яўляюцца носбітамі пэўнага нацыянальнага каларыту, культуры, асаблівасцей культурна-гістарычнага развіцця грамадства. Трэба адзначыць, што наогул у наш час прынцып намінацыі ўнутрыгарадскіх аб'ектаў па іх сувязі з чалавекам як сацыясуб'ектам выйшаў на другое па частаце ўжывання месца.

Аб'ектам гэтага даследавання з'яўляюцца беларускі і рускі тэксты культуры ўрбананімікону горада Іванава. Матэрыялам для даследавання паслужылі дадзеныя Дзяржаўнага кадастравага агенцтва Рэспублікі Беларусь.

Мэта артыкула – выявіць асаблівасці рэпрэзентацыі беларускага і рускага тэкстаў культуры ва ўрбананімнай прасторы горада.

Асноўная частка. Пад тэкстам культуры ўрбананімікону разумеем сукупнасць урбананімаў, утвораных ад прозвішчаў прадстаўнікоў пэўнага народа і яго назваў геаграфічных аб'ектаў.

Мяркуем, даследаванне суадносін беларускага і рускага тэкстаў культуры ва ўрбананімнай сістэме асобнага горада дазволіць выявіць характэрныя тыпалагічныя рысы яго ўнутрыгарадскіх назваў, супастаўленне якіх з дадзенымі па іншых гарадах будзе садзейнічаць апісанню сучаснай сістэмы найменняў ўнутрыгарадскіх аб'ектаў краіны ўвогуле.

Як вядома, найбольш інтэнсіўнае выкарыстанне імён пры намінацыі ўнутрыгарадскіх лінейных аб'ектаў беларускіх паселішчаў пачалося пасля 1917 г. На працягу далейшага развіцця беларускай урбананіміі доля назваў вуліц, завулкаў, праспектаў, плошчаў і інш., утвораных ад прозвішчаў, пастаянна ўзрастала, пашыраўся дыяпазон прозвішчаў асоб, якія ўключаліся ва ўрбананімію.

У выніку ўся разнастайнасць сучасных урбананімаў горада Іванава, матываваных імёнамі асоб, распадаецца на тры катэгорыі, якія ў двух тэкстах культуры адрозніваюцца і колькасна, і якасна.

Катэгорыя А ўключае найменні, у аснове якіх ляжаць прозвішчы дзеячаў навукі, культуры, мастацтва, герояў мірнага часу. Такія:

1) найменні, утвораныя ад прозвішчаў або псеўданімаў пісьменнікаў, паэтаў, літаратурных крытыкаў. Сярод іх:

а) гадонімы, асновай для якіх сталі прозвішчы 9-ці беларускіх пісьменнікаў, паэтаў, драматургаў, першадрукароў: *вул. Багушэвіча, вул. Максіма Багдановіча, вул. Максіма Танка, вул. Мележа, завул.*

Мележа, вул. Міцкевіча, завул. Міцкевіча, вул. Францыска Скарыны, вул. Шамякіна, завул. Шамякіна, вул. Якуба Коласа, завул. Якуба Коласа, вул. Янкі Купалы.

Аналіз урбананіміконаў іншых беларускіх паселішчаў сведчыць, што апошнім часам лінейныя аб'екты ўсё часцей атрымліваюць назвы, утвораныя ад прозвішчаў беларускіх пісьменнікаў і паэтаў. Найболей часта з ужытых у г. Іванава ў функцыі ўнутрыгарадскіх назваў выкарыстоўваюцца прозвішчы *Я. Купалы* (вуліцы / завулкі *Янкі Купалы* або *Купалаўскія вуліцы* ёсць у 130 населеных пунктах краіны), *Я. Коласа* (у 109 пунктах), *А. Міцкевіча* (у 24 пунктах), *М. Багдановіча* (у 16 пунктах), *Ф. Скарыны* (у 14 пунктах), *Ф. Багушэвіча* (у 10 пунктах), *І. Мележа* (у 8 пунктах) і г.д.;

б) гадонімы, асновай для якіх сталі прозвішчы 7-мі рускіх пісьменнікаў, паэтаў, літаратурных крытыкаў: *вул. Астроўскага, вул. Дастаеўскага, завул. Дастаеўскага, вул. Лермантава, завул. Лермантава, вул. Максіма Горкага, завул. Максіма Горкага, вул. Маякоўскага, вул. Някрасава, завул. Някрасава, вул. Пушкіна, завул. Пушкіна.*

Па ступені змяншэння частотнасці выкарыстання на Беларусі ў функцыі назваў вуліц, завулкаў, плошчаў і інш. пералічаныя прозвішчы могуць быць ранжыраваны наступным чынам: *А. Пушкін* (у 132 пунктах), *М. Горкі* (у 130 пунктах), *М. Астроўскі, М. Лермантаў, У. Маякоўскі* (у 64 пунктах), *М. Някрасаў* (у 57 пунктах), *Ф. Дастаеўскі* (у 13 пунктах).

Нязначна прэвалюе і колькасць лінейных аб'ектаў, што носяць прозвішчы беларускіх пісьменнікаў, паэтаў, першадрукароў (іх 13, рускіх пісьменнікаў – 11). Дарэчы тут будзе адзначыць, што, калі ў 1970-я гады ХХ ст. у беларускіх паселішчах значна пераважалі найменні вуліц, матываваныя прозвішчамі рускіх пісьменнікаў, то у наш час назіраем адваротную карціну. Павелічэнне выкарыстання ў якасці назваў лінейных аб'ектаў прозвішчаў пісьменнікаў і паэтаў Беларусі можа знайсці тлумачэнне ў жаданні ўславіць прадстаўнікоў літаратуры сваёй Радзімы; у некаторых выпадках імкненне ўвекавечыць імёны землякоў, падкрэсліць сувязь пісьменніка з тым ці іншым месцам, дзе ён працаваў, вучыўся, пахаваны або нават праз якое толькі праязджаў;

2) да катэгорыі А назваў адносіцца таксама найменне, у аснове якога ляжыць прозвішча беларускага, літоўскага і польскага мастака, літаратара, музыканта, педагога *Напалеона Орды*;

3) значна больш у Іванаве назваў вуліц, што носяць прозвішчы касманаўтаў і праслаўленых лётчыкаў (параўн.: *вул. Гагарына, завул. Гагарына, вул. Камарова, завул. Камарова, вул. Чкалава, завул. Чкалава*), сярод якіх асаблівую ролю адыгрываюць найменні, матываваныя прозвішчам першага беларускага касманаўта Пятра Клімука (*вул. Клімука, завул. Клімука*), які нарадзіўся ў партызанскім атрадзе, тройчы быў у космасе, з'яўляецца ганаровым грамадзянінам г. Брэста;

4) іванаўскі ўрбананімікон змяшчае таксама і назву *вул. Поліўкі*, у аснове якой ляжыць прозвішча Івана Андрэевіча Поліўкі, перадавіка сельскагаспадарчай вытворчасці, Героя Сацыялістычнай Працы, заслужанага меліяратара БССР.

Як сведчыць аналіз, з чатырох разнавіднасцей назваў катэгорыі А найбольш распаўсюджаныя першая, дзе ненамнога пераважае беларускі тэкст культуры, і трэцяя, у якой на першую пазіцыю выходзіць рускі тэкст культуры.

Увогуле атрымліваецца, што на назвы катэгорыі А беларускага і рускага тэкстаў культуры (разам) у горадзе прыходзіцца 21,8% ад агульнай колькасці гадонімаў.

Паказальна, што ў 1980-х гадах ХХ ст. назвы гэтай катэгорыі ў буйных гарадах Беларусі складалі ад 5,7% (у Віцебску) да 14,4% (у Магілёве) ад агульнага ліку назваў унутрыгарадскіх лінейных аб'ектаў супастаўляльных гарадоў.

Катэгорыю Б складаюць найменні, утвораныя ад прозвішчаў удзельнікаў паўстанняў, рэвалюцый і войнаў, размяшчаючы якія ў гістарычнай паслядоўнасці, у першую чаргу варта назваць:

1) правадыроў сялянскіх рухаў, прозвішчы якіх рэпрэзентуюць беларускі тэкст культуры: *вул. Каліноўскага, завул. Каліноўскага*, названыя ў гонар першага беларускага рэвалюцыйнага дэмакрата, мысліцеля, паэта, публіцыста, кіраўніка паўстання 1863 – 1864 гг. на Беларусі і ў Літве;

2) удзельнікаў грамадзянскай вайны: *вул. Чапаева*, начальніка дывізіі Чырвонай арміі, удзельніка Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў, прозвішча якога рэпрэзентуе рускі тэкст культуры;

3) удзельнікаў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі: *вул. Веры Харужай* – дзяўчкі падпольнага руху ў Заходняй Беларусі і партызанскага ў часы нямецкай акупацыі, публіцысткі, Героя Саюза, беларускі, што нарадзілася ў Бабруйску, скончыла Мазырскую адзіную працоўную школу 2-й ступені, настаўнічала на Палессі. Яе прозвішча рэпрэзентуе беларускі тэкст культуры;

4) удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, прозвішчы якіх рэпрэзентуюць як беларускі (*вул. Гастэлы*), так і рускі (*вул. Матросова, завул. Матросова*) тэксты культуры, у тым ліку:

а) савецкіх военачальнікаў (*вул. Будзёнага*), генералаў, ваенных інжынераў (*вул. Карбышава*);

б) партызан і падпольшчыкаў, імёны якіх рэпрэзентуюць беларускі (*вул. Барскага, вул. Герасімава, вул. Заслонава, вул. Кунькова, вул. Макаранкі, завул. Макаранкі, вул. Макарэвіча, завул. Макарэвіча*) і рускі (*вул. Зоі Касмадзям'янскай, завул. Зоі Касмадзям'янскай, вул. Лізы Чайкінай, завул. Лізы Чайкінай*)

тэксты культуры. Гэта група самая шматлікая. Нельга не звярнуць увагі на тое, што адзінак, якія прадстаўляюць беларускі тэкст культуры, удвая больш за назвы, што рэпрэзентуюць рускі тэкст культуры, што тлумачыцца гістарычнымі дадзенымі: у гады Вялікай Айчыннай вайны загінуў амаль кожны трэці беларус. Менавіта таму звычайна ўрбананімікон кожнага горада адрозніваецца сваім наборам назваў вуліц, штоносяць імёны беларускіх партызан і падпольшчыкаў.

Увогуле на долю ўнутрыгарадскіх аб'ектаў, названых у гонар удзельнікаў паўстанняў, рэвалюцый і войнаў, іванаўцамі адведзена 12,35% гадонімаў і агаронімаў.

Калі супаставіць гэтыя дадзеныя з дадзенымі 1980-х гг., то неабходна адзначыць, што ў папярэднія гады на долю назваў катэгорыі В у розных гарадах Беларусі прыходзілася ад 8% (у Віцебску) да 14% (у Гродна) ад агульнай колькасці назваў унутрыгарадскіх лінейных аб'ектаў.

Як паказваюць прыведзеныя лічбы, рэестр аналізаваных назваў з цягам часу не пашыраецца. Аднак важна, на наш погляд, што матыў намінацыі іх – увекавечыць у памяці нашчадкаў імёны тых, хто аддаў Радзіме свой грамадзянскі і чалавечы абавязак, – шануецца беларусамі.

Катэгорыю В складаюць назвы, асновай для якіх паслужылі імёны розных палітычных дзеячаў.

Сюды ўваходзяць назвы, матываваныя імёнамі

1) вядомых савецкіх партыйных і дзяржаўных дзеячаў: *вул. Дзяржынскага, вул. Калініна, завул. Калініна, вул. Крупскай, вул. Куйбышава, завул. Куйбышава, вул. Святлода, завул. Святлода, вул. Фрунзе;*

2) заснавальнікаў навуковага камунізму: *вул. Карла Маркса, завул. Карла Маркса, вул. Леніна, завул. Леніна;*

3) рускіх прафесійных рэвалюцыянераў: *вул. Урыцкага.*

Увогуле назвы катэгорыі В складаюць 8,2% ад агульнай колькасці гадонімаў горада. Паказальна, што ўсе яны рэпрэзентуюць толькі рускі тэкст культуры. Пры гэтым на першы план сярод іх выходзяць гадонімы, матываваныя імёнамі вядомых савецкіх партыйных і дзяржаўных дзеячаў, асноўнымі матывамі пры ўзнікненні якіх было імкненне праз ўслаўленне імён прадстаўнікоў новай улады зацвердзіць сацыяльны лад, імкненне замацаваць яго ідэалагічныя арыенціры.

Супастаўленне сучасных дадзеных па ўрбананімікону даследаванага горада з дадзенымі па ўрбананіміконах беларускіх паселішчаў 1980-х гадоў паказвае, што тры дзесяцігоддзі раней колькасць назваў катэгорыі В ў буйнейшых гарадах краіны вагалася ад 2,9% ад агульнага ліку найменняў унутрыгарадскіх лінейных аб'ектаў у Віцебску да 7% у Брэсце.

Аналіз прыведзеных паказчыкаў дазваляе зрабіць наступную выснову: хаця цяпер гэтыя матывы неактуальныя, назвы прадаўжаюць існаваць як напамін пра адрэзак гісторыі і вялікую дзяржаву, у склад якой уваходзіў і горад Іванава.

Адантрапанімныя назвы спарадзілі ў межах урбананіміі краіны значную колькасць выпадкаў тэзаіменнасці. Пры гэтым колькасць аднолькавых назваў-цёзак у розных населеных пунктах можа дасягаць чатырох і болей. Параўнаем: *вул. Калініна* ў Іванаве носіць імя дзеяча камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы Міхаіла Іванавіча Калініна; у Радашковічах *вул. Калініна* названа ў гонар удзельніка баёў супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны Аляксея Аляксандравіча Калініна; у Пінску назва *вул. Калініна* ўтворана ад прозвішча Ціхана Ігнатавіча Калініна – удзельніка вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны і г.д. (увогуле 110 з 1500 прозвішчаў, што выкарыстоўваюцца ва ўрбананіміі Беларусі, маюць ад двух да шасці рэалізаций у розных паселішчах).

Беларускі тэкст культуры паспяхова рэпрэзентуюць таксама назвы лінейных аб'ектаў, утвораныя ад тапонімаў, – двух найменняў гарадоў, у кірунку якіх вядуць вуліцы і завулак (*Брэсцкая вул., Брэсцкі завул., Пінская вул.*), і наймення рэгіёну, у склад якога ўваходзіць горад Іванава, – *Палеская вул., Палескі завул.* (гл. Табліцу).

Гадонімаў адайканімнага паходжання, якія б рэпрэзентавалі рускі тэкст культуры, не зарэгістравана.

Заклучэнне. Такім чынам, падводзячы высновы, неабходна адзначыць, што беларускі і рускі тэксты культуры амаль аднолькава прадстаўлены ва ўрбананімнай прасторы г. Іванава (20% і 24% адпаведна). Спецыфіка іх рэпрэзентацыі заключаецца ў рознай долі ўдзелу адтапанімных і адантрапанімных найменняў катэгорыі А, Б, В. Так, беларускі тэкст культуры рэпрэзентуецца з дапамогай адантрапанімных назваў катэгорыі А і Б пры адсутнасці найменняў катэгорыі В і адтапанімных найменняў. Галоўнымі ж рэпрэзэнтантамі рускага тэксту культуры ў Іванава выступаюць адантрапанімныя назвы катэгорыі А, В і часткова Б пры адсутнасці адтапанімных найменняў лінейных аб'ектаў.

Назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў цесна звязаны з эпохай, яе ідэямі, з імёнамі людзей, што тварылі гісторыю, і іншымі рэаліямі. Кожнае паселішча характарызуецца сваімі асаблівасцямі іх адлюстравання. Што да ўрбананімікона горада Іванава, то ён вылучаецца сярод іншых значнай перавагай намінацый катэгорыі А, матываваных імёнамі людзей мірных прафесій. Асноўным матывам пры іх узнікненні з'явілася жаданне увекавечыць імёны лепшых прадстаўнікоў беларускай і рускай культур, мастацтва, герояў мірнага часу, што праславілі свой народ і сваю краіну.

Супастаўленне сучаснага ўрбананімікону г. Іванава са зводамі ўнутрыгарадскіх назваў лінейных аб'ектаў іншых беларускіх паселішчаў, у тым ліку 1980-х гадоў XX ст., дазваляе канстатаваць, што тры аналізаваныя катэгорыі ўрбананімаў па-рознаму прадстаўлены ва ўрбананімнай прасторы Беларусі канца XX ст. і другога дзесяцігоддзя XXI ст.: сучасная катэгорыя В, якая цяпер адышла на трэці план, яшчэ тры дзесяцігоддзі назад, да развалу СССР, займала лідзіруючую пазіцыю.

Табліца – Працэнтны склад аданімных назваў лінейных аб'ектаў г. Іванава

Катэгорыя назвы	Тэматычная група	Беларускі тэкст культуры (%)	Рускі тэкст культуры (%)
Катэгорыя А	Ад прозвішчаў пісьменнікаў, паэтаў, літаратурных крытыкаў	13 – 7,7	12 – 7,1
	Ад прозвішчаў мастакоў, скульптараў, архітэктараў	1 – 0,6	–
	Ад прозвішчаў касманаўтаў, вядомых лётчыкаў	2 – 1,2	6 – 3,5
	Ад прозвішчаў наватараў вытворчасці	1 – 0,6	–
Усяго катэгорыі А		17 – 10,0	18 – 10,6
Катэгорыя Б	Ад прозвішчаў правадыроў сялянскіх рухаў	2 – 1,2	–
	Ад прозвішчаў удзельнікаў Грамадзянскай вайны	–	1 – 0,6
	Ад прозвішчаў удзельнікаў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі	1 – 0,6	–
	Ад прозвішчаў удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, партызан і падпольшчыкаў	9 – 5,3	6 – 3,5
	Ад прозвішчаў савецкіх военачальнікаў	–	2 – 1,2
Усяго катэгорыі Б		12 – 7,1	9 – 5,3
Катэгорыя В	Ад прозвішчаў вядомых савецкіх партыйных і дзяржаўных дзеячаў	–	9 – 5,3
	Ад прозвішчаў заснавальнікаў навукова камунізму	–	4 – 2,4
	Ад прозвішчаў рускіх прафесійных рэвалюцыянераў	–	1 – 0,6
	Ад тапонімаў	–	14 – 8,2
Усяго трох катэгорый		34 – 20,0	41 – 24,1

ЛІТАРАТУРА

1. Морозкин, М. Я. Славянский именослов, или Собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Я. Морозкин. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1867. – 357с.
2. Никонов, В. А. Ищем имя / В. А. Никонов. – М. : Советская Россия, 1988. – 128 с.

Паступіў 04.10.2018

BELARUSIAN AND RUSSIAN TEXTS OF CULTURE IN THE URBAN SPACE OF THE CITY OF IVANAVA: RATIO, FEATURES OF REPRESENTATION

H. MEZENKA

The article examines the characteristics of representation of the Belarusian and Russian texts of culture in urban space of the Ivanovo city in which the Day of Belarusian Written Language is celebrated this year. The article identifies three categories of modern city urbanonyms motivated by the names of persons which are different in the two texts of culture in terms of quantity and quality. The article argues that the study of the relations of the Belarusian and Russian cultural texts in urbanonymic system of a separate city will identify specific typological features of its intra-city names, and their comparison with the data on other cities will help describing the modern system of names of intra-city objects of the country in general.

Keywords: *antroponymy, godonym, toponymia, culture text, urbanonymic space, urbanonymikon, urbanonym.*